

8. Kościoły protestanckie

Początki kolonizacji niemieckiej przypadły na panowanie cesarzowej Marii Teresy i wiązały się z wydanym przez nią, w dniu 1 października 1774 r., tzw. patentem osiedleńczym, zachęcającym do osiedlania się w Galicji kupców, artystów, przemysłowców i rzemieślników wyznania katolickiego i unickiego. Do tego aktu został dołączony drugi patent osiedleńczy skierowany do protestantów wymienionych wyżej zawodów. Jednakże planową kolonizację rozpoczął Józef II, który wydał 17 IX 1781 r. patent otwierający możliwości osiedlania się na terenie Galicji wszystkim cudzoziemcom (rzemieślnikom i rolnikom). W celu zrównania praw protestantom został wydany 10 XI 1781 r. tzw. patent tolerancyjny dla całej monarchii austriackiej. Na mocy tego patentu Kościoły protestanckie, mieszkające w różnych osadach (lecz w ilości ogólnej 100 rodzin), mogły posiadać własny zbór wraz ze szkołą, własnym pastorem i nauczycielem. Wraz z uprawnieniami religijnymi koloniści otrzymali wszelkie uprawnienia obywatelskie⁴⁴⁰. W latach 1782–1790 powstały kolonie w północnej części Bieszczadów: w miejscowościach Bandrów Kolonia (powstanie 1783 r., 40 rodzin – 188 osób, powierzchnia kolonii 400 ha), Siegenthal – Berehy Dolne (powstanie w 1788 r., 10 rodzin, powierzchnia kolonii 117 ha), Stebnik – Steinfels (powstanie w 1784 r., 12 rodzin – 57 osób, powierzchnia kolonii 145 ha)⁴⁴¹.

W latach późniejszych powstały kolonie w rejonie turczańskim (obecnie Ukraina) – w Boryni (ok. 300 osadników niemieckich), Wołczem (ok. 30 osadników) i Rozłuczu (ok. 100 osadników)⁴⁴². Zakładane kolonie charakteryzowały się ukształtowaniem niewielkich wsi ulicowych na planie różnych figur geometrycznych, a także odznaczały się regularnością zabudowy⁴⁴³. Wysokie koszty, jakie rząd ponosił na potrzeby kolonizacji, sprawiły że nie rozwinęła się ona na większą skalę.

Przybysze z Niemiec byli protestantami, ale należeli do różnych kościołów. Na przykład w Kolonii Steinfels odnotowano: 1 rodzinę kalwińską, 5 – ewangelickich (ewangelicko-augsburskich) i 6 – ewangelicko-reformowanych. Prócz rodzin kolonistów zamieszkiwali tu także Rusini, Polacy i Żydzi. W efekcie Steinfels, podobnie, jak i inne kolonie niemieckie w Bieszczadach, należał do osad o zróżnicowanej strukturze narodowościowej i religijnej. Według danych statystycznych, dotyczących Stebnika z 1900 r., w Kolonii Steinfels mieszkało 120 Niemców, 25 Polaków i 28 Rusinów. Pod względem wyznania najwięcej było

⁴⁴⁰ Lepucki H. 1938. Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790. Lwów, s. 37–39.

⁴⁴¹ Lepucki H. 1938. Op. cit., s. 163, 165, 173 i 178.

⁴⁴² Schneider L. 1939. Das Kolonisationswerk Josefs II. in Galizien, Poznań, s. 403.

⁴⁴³ Chilik P. 2011. Aby na wsi było ładniej. Warszawa, s. 15.

ewangelików – 101 osób, rzymokatolików – 30, grekokatolików – 30 i wyznania mojżeszowego – 12⁴⁴⁴. Od 1788 r. zaczęła funkcjonować parafia ewangelicka w Bandrowie i prawdopodobnie w tym też okresie zbudowano drewniany zbór⁴⁴⁵. Był to obiekt murowany, wybudowany na planie krzyża, z zamkniętym półkoliście prezbiterium. Całość przykryta była wysokimi, dwuspadowymi, blaszanymi dachami⁴⁴⁶.

Utworzenie niepodległego państwa polskiego w 1918 r. sprawiło, że kościoły ewangeliczne, które zostały odcięte granicą państwową od swoich kościelnych ośrodków, musiały zreorganizować swoje struktury. Parafie Kościoła ewangelickiego augsburskiego i helweckiego wyznania, występujące na terenie Małopolski, zdecydowały utworzyć samodzielną jednostkę kościelną, co formalnie nastąpiło w 1923 r. wraz z ostatecznym zerwaniem łączności z Naczelną Radą Kościelną w Wiedniu. Kościół ten funkcjonował jako wspólna organizacja i administracja dwóch wyznań, w której wierni byli całkowicie równouprawnieni, a na mocy ustawy z 1891 r. mieli zagwarantowaną wolność zasad wyznaniowych⁴⁴⁷. Miało to duże znaczenie, gdyż większość parafii była mieszana pod względem wyznaniowym. Podstawą jego funkcjonowania w okresie międzywojennym był patent cesarski z dn. 8 kwietnia 1861 r. oraz ustawa kościelna z dn. 9 grudnia 1891 r.⁴⁴⁸ Organizacja kościoła była trójstopniowa: parafia – seniorat – superintendentura. Począwszy od 1924 r. siedziba wydziału superintendencjalnego mieściła się w Stanisławowie (pastor Theodor Zöckler). Kościół tworzył trzy senioraty augsburskie (zachodni, środkowy i wschodni) i jeden seniorat helwecki. Na terenie Bieszczadów w 1938 r. znajdowała się parafia Bandrów, która należała do senioratu środkowego i stanowiła zbór augsburski z niewielkim udziałem reformowanych. Liczba wiernych parafii Bandrów w 1934 r. wynosiła 1106 osób. Parafia obejmowała kolonie niemieckie Steinfels (Stebnik), Obersdorf (Wolica), Siegenthal (Brzegi Dolne), Prinzenthal (Smereczna) i Makowa Kolonia.

Na obszarze objętym badaniem nie znajdował się zbór, a koloniści mieszkający w Boryni i Wołczem uczęszczali do kościołów rzymskokatolickich. Nieliczni protestanci zamieszkujący do II wojny św. południowy obszar Wielkoberezańskiego rejonu (obecnie Ukraina) byli narodowości węgierskiej

⁴⁴⁴ Augustyn M. 2002. Zarys dziejów wsi Stebnik i kolonii Steinfels. Ustrzyki Dolne, s. 134.

⁴⁴⁵ Alabrudzińska E. 1999. Kościoły ewangeliczne na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej. Toruń, s. 126.

⁴⁴⁶ Augustyn M. 2000. Zarys dziejów wsi Bandrów. Bieszczad 7, s. 87; Augustyn B. 2000. Zabytki kultury materialnej w Bandrowie. Bieszczad 7, s. 180–181.

⁴⁴⁷ Augustyn M. 2000. Zabytki kultury materialnej w Bandrowie, Bieszczad 7, s. 180–181.

⁴⁴⁸ Krochmal A. 1966. Stosunki międzywyznaniowe i międzyobrzędkowe w parafiach grekokatolickich diecezji przemyskiej w latach 1918–1939, Przemysł, s. 126.

i należeli do parafii w Wielkim Bereznym (obecnie Zakarpacki Kościół Reformowany)⁴⁴⁹. W 1905 r. w Wielkim Bereznym zanotowano 51 osób wyznania helweckiego, a w Małym Bereznym – 13⁴⁵⁰. Ponieważ na terenie objętym badaniem nie znajdował się żaden zbór, w dalszej części opracowania pominięto tą problematykę.

Pierwsze reformacyjne idee przeniknęły na Górne Węgry z Niemiec i Szwajcarii. Protestantyzm rozwinął się na Zakarpaciu, kiedy to Ruś Zakarpacka i Górne Węgry weszły pod wpływ siedmiogrodzkich książąt z rodów Batorych i Rakocznych. W 1537 r. powstała pierwsza kalwińska wspólnota w Berehowie, które stało się centrum kalwinizmu na Zakarpaciu. W 1549 r. wschodnia część Słowacji bowiem przyjęła luterzańskie *Confessio Pentapolitana*, opracowane przez ucznia Lutera, rektora szkoły w Bardejowie – Leonarda Stöckla.

Na Zakarpaciu najsilniej rozwijał się luteranizm i kalwinizm, przyjmowany przez bogatych mieszczan. Na protestantyzm przeszedł w 1 poł. XVI w. ród Drugethów, właściciele tych terenów. Przekazali oni reformatom rzymskokatolicką cerkiew zamkową pw. św. Grzegorza oraz nadali w 1589 r. przywileje. W 1609 r. powrócił na katolicyzm Juraj III Drugeth, który cztery lata później ufundował w Humennem kolegium jezuickie. Misją jezuitów było krzewienie wiary rzymskokatolickiej i zahamowanie postępu reformacji. Podobną misję prowadzili jezuici sprowadzeni przez bpa Olecha w 1559 r. do Trnawy. Wydany w 1781 r. przez Józefa II *Ediktum Tolerantiale* stworzyło warunki do funkcjonowania protestantów. W 1796 rozpoczęto budowę pierwszej cerkwi w Użgorodzie, którą ukończono trzy lata później. Pierwsze reformackie biskupstwo powstało w 1921 r., które w 1939 r. weszło w skład Węgierskiej Reformackiej Cerkwi jako autonomiczna jednostka. Po II wojnie św. Cerkiew powróciła do działalności w 1948 r. i funkcjonuje do dziś.

Ponieważ na terenie objętym badaniem nie znajdował się żaden zbór, w dalszej części opracowania pominięto tę problematykę.

⁴⁴⁹ Wites T. 2008. Atrakcyjność turystyczna Zakarpacia. Dokumentacja Geograficzna Nr 36, Warszawa, s. 259.

⁴⁵⁰ Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad Annum Domini 1908. Ungváriani, s. 228-229.